

НАСТАВА

371.3::811.163.41'366.54

811.163.41'367

<https://doi.org/10.18485/kij.2019.66.1.10>

БАЛША Н. СТИПЧЕВИЋ*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Оригинални научни рад

Примљен: 15. 04. 2019.

Прихваћен: 24. 04. 2019.

КАКО НАУЧИТИ ЂАКЕ ДА ПРЕПОЗНАЈУ ПАДЕЖЕ? (ПАДЕЖНИ СИНКРЕТИЗАМ КАО МЕТОДИЧКИ ПРОБЛЕМ)**

Рад се бави падежним синкретизмом у српском језику и проблемима које он представља за наставу граматике у основној и средњој школи. Даје се најпре његов детаљан приказ у именичким деκлинацијама, разматрају се уобичајени начини којима се ученици служе за идентификацију падежног облика, а затим се предлажу, објашњавају и коментаришу технике уз помоћ којих се препознавањем падежа може релативно лако овладати.

Кључне речи: српски језик, методика наставе, синтакса, морфологија, падежи, падежни синкретизам, падежна хомонимија, препознавање падежа.

* balsa@fil.bg.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик и његови ресурси: теорија, опис и примене* (бр. 178006), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1. Увод. Препознавање падежа именских речи у конкретној реченици је сте, уз владање врстама речи, једно од најважнијих умећа које се мора стећи да би се савладало градиво из синтаксе српског језика, било у основној, било у средњој школи: без тог умећа не могу се лако и поуздано препознавати реченични чланови и уочавати односи међу њима. Без њега, једноставно речено, нема синтаксичке анализе реченице, а друга теоријска знања о значењима и употреби падежа нужно остају на нивоу сувих чињеница, на силу меморисаних – и брзо заборављених. Рекло би се да учбеници за основну и средњу школу овај проблем, свесно или несвесно, заобилазе: када се учи морфологија, обично се недовољно пажње посвећује препознавању падежа у реченици, а када се учи синтакса, аутори полазе од тога да је препознавање падежа већ раније савладано. А чини се да није.

По нашим увидима, не само већина ђака у основној и средњој школи него и већина студената који се школују за професоре српског језика и књижевности – овим умећем не влада у довољној мери.¹

У овом раду циљ нам је, најпре, да се подсетимо зашто препознавање падежа представља проблем, и то тако што ћемо систематично изложити распрострањење падежног синкретизма кроз деклинационе (под)врсте (т. 2), затим да скренемо пажњу на неподесност одн. неадекватност најчешћих „техника” које се користе за идентификовање падежа (т. 3), и коначно – да предложимо технике које нам се чине лако савладиве и применљиве у свакодневной наставној пракси (т. 4). Рад завршавамо рекапитулацијом и сажетком предложених упутстава (т. 5).

2. ПРОБЛЕМ. Тешкоћа лежи у добро познатој чињеници да се и у српском језику, као и у многим другим словенским и несловенским језицима који имају падеж као морфолошку категорију, поједини падежни облици подударују, па једна те иста форма служи за исказивање различитих (граматичких) значења одн. синтаксичких односа. Та појава може се назвати флективном одн. падежном хомонимијом, а традиционално се за њу користи и назив падежни синкретизам.²

Стварна слика падежног синкретизма у српском језику сложенија је но што се обично чини. Наиме, иако вероватно ниједан граматички приручник облике *зѐмљѐ* (ген. јд.) и *зѐмље* (ном. мн.) неће сврставати у синкретичне, они то без икакве сумње јесу за оног ученика који у свом матерњем говору нема ове прозодичке дистинкције – било зато што је његов матерњи говор сасвим ван новоштокавског четворакценатског стандарда, било зато што делимично од њега одудара (нпр. у погледу (не)чувања дужина и сл.); а синкретични су и за оног говорника

¹ Прецизни подаци захтевали би посебно истраживање, а ову тврдњу темељимо на сопственом искуству у настави на Филолошком факултету у Београду, где већина студената који почињу да похађају наставу из Синтаксе српског језика не умеју да препознају падежне облике у мери потребној да прате овај курс. Очекивало би се да су то умеће стекли још у основној и средњој школи.

² Падежни синкретизам обично је резултат сложених и дуготрајних дијакхронијских процеса и садејства различитих фактора, при чему обличка подударања некад могу бити случајна, а некад и семантички мотивисана. За ширу општетеоријску и типолошку перспективу, в. нпр. КАРСТЕРС-МАКРТИ 1987 (поглавље 4) и ПЛАНК 1991 (ур.).

који ове прозодијске дистинкције у говору има, али их не препознаје, јер није овладао вештином акцентовања. Уз то, пошто по правилу ученик пред собом на часу има писани текст, није разумно очекивати да ће дати падежни облик, у свакој прилици када се то од њега тражи, ученик на правилан и очекиван начин прочитати („озвучити”).³ Дакле, наведена два облика ће за једне говорнике, оне без четвороакценатске базе, бити потпуни хомоними, а за друге говорнике, оне с потпуном четвороакценатском базом и дужинама, биће само хомографи (одн. „квасинкретични” облици). С обзиром на то да идентификовање прозодијских дистинкција представља засебан, а можемо рећи и – ноторан, проблем у настави, мислимо да има смисла да се овладавање препознавањем падежа утемељи тако да не зависи од прозодијских знања и умећа ученика; стога ћемо као *de facto* синкретичне овом приликом сматрати и оне облике које се разликују само прозодијски на било који начин и у било којој мери: било у месту акцента, његовом квалитету или квалитету, било по постојању постакценатске дужине. Напоменућемо и то да смо из разматрања овом приликом сасвим изоставили вокатив, и то из два разлога: с једне стране, овај падеж је за синтаксу (и наставу синтаксе) од маргиналног значаја, будући да има превасходно комуникативну, а не конституентску функцију, што значи да обично остаје ван синтаксичке структуре реченице; с друге стране, ако бисмо узели у обзир мноштво различитих наставака које овај падеж може имати код различитих именица, и колебања која међу њима постоје, слику падежног синкретизма учинили бисмо знатно компликованијом за сагледавање, али не и, за ову прилику, релевантнијом.

Имајући све то у виду, репертоар (квази)синкретичних именичких падежних облика можемо аналитички представити на следећи начин:⁴

³ Не треба потценити ни утицај треме на часу одн. приликом израде контролног задатка, која може помутити суд чак и ученицима с беспрекорним четворакценатском системом у њиховом говору.

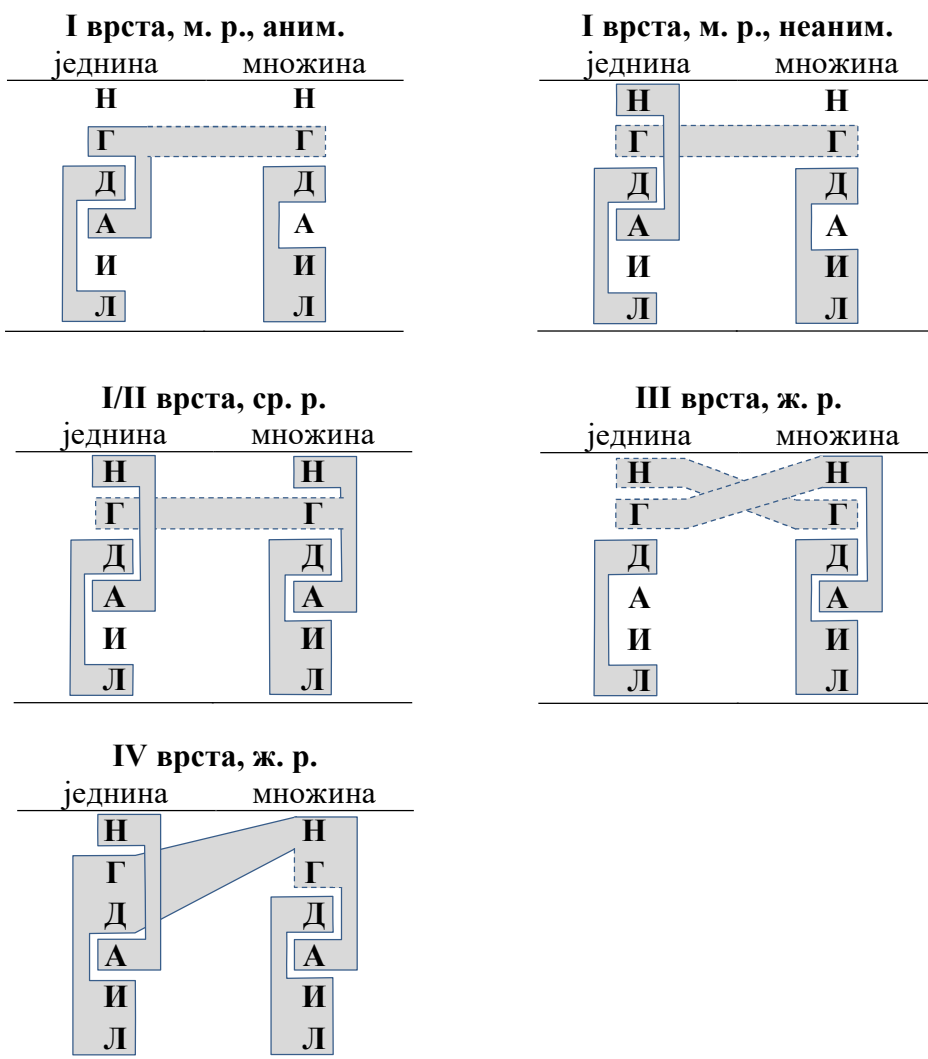
⁴ Врсте промене су дате према класификацији М. Стевановића (Стевановић⁴1989), а синкретизми на основу описа и објашњења у Станолчић–Поповић¹²2010. Неки, сасвим маргинални случајеви – занемарени су. Падежи су означени скраћеницама ($H_{\text{дл.}}$ = номинатив једнине, $\Gamma_{\text{мн.}}$ = генитив множине итд.), које користимо и у остатку рада. Звездицом (*) је означен (квази)синкретизам генитива, где постоји и даље доследна прозодијска разлика (у стандардном језику); у дијаграму бр. 1 за то је коришћена испрекидана контура.

ТАБЕЛА 1

		ПРИМЕР СИНКРЕТИЧНЕ ФОРМЕ У ОДГОВАРАЈУЋОЈ ДЕКЛИНАЦИОНОЈ ВРСТИ					НАПОМЕНЕ	
		I врста, мушки род, аниматно	I врста, мушки род, неаниматно	I/II врста, средњи род	III врста, женски род	IV врста, женски род		
СИНКРЕТИЧНЕ ГРУПЕ	1.	$H_{jл.} = A_{jл.}$		<i>прозор, град, сат</i>	<i>село, племе</i>		<i>страст, моћ</i>	Синкретизам је доследан.
	2.	$H_{jл.} = \Gamma_{мн.}^*$				<i>жена, глава</i>		Осим код именица с непостојаним <i>a</i> и оних с $\Gamma_{мн.}$ на <i>-и</i> , и осим код <i>рука, нога, слуга</i> .
	3.	$\Gamma_{jл.} = A_{jл.}$	<i>сина, ћака</i>					Синкретизам је доследан.
	4.	$\Gamma_{jл.} = \Gamma_{мн.}^*$		<i>прозора</i>				$\Gamma_{мн.}$ није синкретичан код именица са интерфиксом <i>-ов/-ев-</i> и код именица с непостојаним <i>a</i> .
	5.	$\Gamma_{jл.} = A_{jл.} = \Gamma_{мн.}^*$	<i>ћака</i>					
	6.	$\Gamma_{jл.}^* = H_{мн.} = A_{мн.}$				<i>жене, девојке, молбе, руке, слуге, ноге</i>		
	7.	$\Gamma_{jл.} = H_{мн.} = \Gamma_{мн.}^* = A_{мн.}$			<i>села, племена</i>			
	8.	$D_{jл.} = L_{jл.}$	<i>ћаку, сину</i>	<i>прозору, граду, сату</i>	<i>селу, племену</i>	<i>жени, девојци, молби, руци, слуги, нози</i>		Синкретизам је доследан.
	9.	$D_{jл.} = L_{jл.} = \Gamma_{мн.}^*$				<i>молби, (девојки)</i>	<i>страсти, моћи</i>	Само код неких именица III врсте.
	10.	$H_{мн.} = \Gamma_{мн.}^*$	<i>људи</i>	<i>сати</i>				Само код неких именица I врсте с $\Gamma_{мн.}$ на <i>-и</i> (као јединим или дублетним обликом).
	11.	$\Gamma_{jл.}^* = D_{jл.} = H_{jл.} = L_{jл.} = H_{мн.} = \Gamma_{мн.}^* = A_{мн.}$						Већина именица има и дублетни несинкретични $I_{jл.}$ (<i>страићу</i>), а неколико и $\Gamma_{мн.}$ (<i>костију</i>).
	12.	$D_{мн.} = H_{мн.} = L_{мн.}$	<i>ћацима, синовима, људима</i>	<i>прозорима, градовима, сатима</i>	<i>селима, племенима</i>	<i>женама, девојкама, рукама, слугама, ногама</i>	<i>стра- стима, моћима</i>	Синкретизам је доследан.
	13.	$A_{jл.} = \Gamma_{мн.}^*$				<i>руку, слугу, ногу</i>		Само код ове три именице.

Изостављајући ставке бр. 10 и 13 из горње табеле, које се односе на свега неколико именица, синтетички преглед распрострања синкретизама кроз парадигме можемо представити на следећи начин. Као што видимо, синкретични облици доминирају свим парадигмама, док су несинкретични облици, у ствари, реткост:

ДИЈАГРАМ 1

3. КАКО НЕ ТРЕБА РАДИТИ? Студенти који имају проблема с препознавањем падежа обично се ослањају на две „технике” препознавања падежа. Обе су врло популарне и обе су, мислимо, дубоко проблематичне. Показаћемо зашто.

3.1. Прва се заснива на коришћењу уобичајених парова упитних заменица за „призивање” падежних облика (*ко?/шта?* за номинатив, *кога?/чега?* за генитив, *коме?/чему?* за датив итд.). Применом такве технике на реченицу *Пера*

је гађао Ану гумицом може се доћи до – овде, разуме се, исправног – закључка да је Пера номинатив (ко?/шта?), Ану – акузатив (кога?/шта?), а гумицом – инструментал (~~с~~-ким/чим(е)?). Но ако за пример узмемо реченицу као што је *То јутро шетали смо се парковима*, прво што се може десити јесте да ученик, идући редом од *ко/шта*, преко *кога/чега*, до *коме/чему*, погрешно закључи да облик *цео дан* представља номинатив (*шта?*), а *парковима* – датив (*чему?*) и ту заврши с постављањем питања. Но, чак и да искористи до краја парадигму упитних заменица, неће му бити јасно зашто би за *то јутро* одговарајући упитни облик било *шта?*, а за *парковима* – *чим(е)?*. То је зато што су ти парови упитних заменица овде потпуно неподесни, будући да *цео дан* одговара на питање *Када?*, а *парковима* – на питање *Куда?*. Наиме, треба се присетити да оваква техника коришћења упитних заменица у вези с падежима служи пре свега да, у настави морфологије, када се представљају деклинација и деклинационе врсте, помогне ученику да за дату именицу наведе све падежне облике, тј. да самостално дође до целе парадигме. Овде пак имамо другачији задатак – да идентификујемо падежни облик у конкретној реченици, где падеж не мора бити употребљен у свом основном, најчешћем или типичном значењу и функцији. У том послу, дакле, ово омиљено помагало често неће довести до тачног одговора, па такав начин не треба ни примењивати у анализи облика употребљених у реченици, а ученике који су на то навикли – треба од такве праксе активно одвраћати.

3.2. Друга често коришћена техника подразумева одређивање падежа на основу претпостављене функције дате именичке јединице у реченици, па се тако чињеница да је *човека* у *Видео сам човека* облик акузатива, а не облик генитива, „доказује” тиме што је „очигледно” посреди прави објекат. Но, такав поступак морао би се, мислимо, *a priori* одбацити као логички погрешан и неодржив! Наиме, синтаксичка функција именичке јединице дефинише се управо њеним обликом и на основу тог облика се функција и препознаје, а нипошто се не одређује облик на основу функције. У супротном, морфосинтаксичка анализа постала би бесмислено циркуларна: нешто ћемо сматрати акузативом зато што је то прави објекат, а да је прави објекат – знаћемо по томе што је у акузативу! Ствари не стоје ништа боље ни ако се покушамо ослонити на семантичке моменте: тачно је да прави објекат у типичном случају означава пацијенса (трпиоца радње), али то не значи да је пацијенс увек лако препознатљив, нити је то једина семантичка улога која се везује за прави објекат, нити пацијенс увек мора бити означен правим објектом: у пасивној реченици, на пример, означен је субјектом.⁵ Другим речима, онај ко би падеж одређивао на основу значења највероватније би дошао закључка да се именица *спанаћ* у (семантички готово идентичним) реченицама *Пера не воли спанаћ* и *Пери се не свиђа спанаћ* – налази у истом падежу. А не налази се: у првој је у акузативу, у другој је у номинативу.

⁵ Овакво аутоматско везивање трпиоца за акузатив управо је узрок честе и типичне грешке у одређивању падежа у пасивној конструкцији.

4. КАКО ТРЕБА РАДИТИ? Као што смо видели у т. 2, именичке падежне парадигме српског језика знатно су оптерећене (квази)синкретизмима. Како, онда, у таквој ситуацији уопште знамо колико падежа има у српском језику? Одговор се заснива на чињеници да се синкретизам не протеже у истим правцима кроз различите деклинационе (под)врсте. Управо захваљујући томе, упркос синкретизму, и опстаје свест о седмочланој⁶ падежној категорији: падежи који су синкретични у једној деклинационој врсти нису обавезно синкретични у другој, они који су синкретични у множини нису нужно такви и у једнини, а синкретизам у именичким променама не поклапа се потпуно са синкретизмом у промени придева и заменица.⁷ Један врло ефикасан тест који у таквој ситуацији имамо на располагању јесте – тест супституције, а метод који предлажемо почива управо на њему. Да би се успешно применио, добро је, мада не и сасвим неопходно, да ученик већ влада препознавањем деклинационих врста. Друга знања – поготово она о значењима и функцијама падежа – овде нису потребна.

4.1. Када се, дакле, жели одредити падеж у ком се налази дата именичка јединица, први корак увек мора бити исписивање њене целовите парадигме. Тај корак се може чинити непотребан, али је, по нашем искуству, важан и неистутив. Пошто, како смо видели, падежни синкретизам некад обухвата облике оба граматичка броја, потребно је исписати облике и једнине и множине; при таквом састављању целовите парадигме ученик се може користити питањима *ко?/шта?*, *кога?/чега?* итд., јер она управо томе и служе. Ученик ће брзо у овоме стећи рутину и способност да целу парадигму поброји напамет, али у прво време треба инсистирати да се то чини на папиру, ма колико се то чинило сувишно или досадно. На другом кораку треба идентификовати оне падеже који одговарају форми коју налазимо у реченици, а остале падеже одбацити. Ако смо дошли до више падежа као могућих, тј. ако смо наишли на случај синкретизма, прво што можемо учинити јесте да дату именицу у датој реченици покушамо заменити именицом неке друге деклинационе (под)врсте, где тог синкретизма нема, и установити да ли се после евентуалног прилагођавања конгруенције добија граматична реченица. При томе треба пазити да се за „заменску” именицу гледају не сви, него само они падежни облици за које смо малопре установили да долазе у обзир!⁸ За синкретизме који се јављају само

⁶ Истини за вољу, разлика између датива и локатива данас се чува само у акценту појединих именица (у неким говорима) и можда у дублетним могућностима заменичке парадигме *ко/шта*. Да ли, према томе, у српском језику и даље има седам падежа – јесте питање с којим домаћа лингвистика тек треба да се на ваљан начин суочи (уп. нпр. Нелор 1981). Ово није прилика да у тај проблем улазимо и држаћемо се преовлађујућег става да датив и локатив јесу различити падежи.

⁷ Услед недостатка простора, придевском и заменичком променом нећемо се бавити онолико детаљно као именичком.

⁸ У супротном, могло би се десити да се, рецимо, темпорални акузатив (*то јутро*) погрешно идентификује као темпорални генитив, само зато што је заменив с генитивом *те суботе* из „заменске” деклинације.

у јединици, најлакше је за замену изабрати семантички компатибилну именицу III врсте (граматичког ж. р.).

4.2. На примеру реченице *Кувам ручак* кораци које смо описали изгледали би овако:

(1) <i>Кувам ручак.</i>	Н	ручак	ручкови
	Г	ручка	руčkова
	Д	ручку	ручковима
	А	ручак	ручкoве
	И	ручком	ручковима
	Л	ручку	ручковима

(2) * <i>Кувам вечера.</i> / <i>Кувам вечеру.</i>	Н	вечера
	Г	...
	Д	...
	А	вечеру
	Л	...

⇓

(3) *Кувам ручак*_{акузатив}.

Дакле, ако је *Кувам вечера* акузатив, онда је и *Кувам ручак* такође акузатив. На тај начин једноставно се разрешава синкретизам $H_{\text{јд}} = A_{\text{јд}}$ именица I и II врсте у свим контекстима:⁹

- (4) *То јутро*_{H=A} *смо се шетали парком.* (→ *ту суботу*_A / **та субота*_H)
 (5) *Гледам кроз прозор*_{H=A}. (→ *решетку*_A / **решетка*_H)
 (6) *Касним на састанак*_{H=A}. (→ *седницу*_A / **седница*_H)
 (7) *Допада ми се филм*_{H=A}. (→ **серију*_A / *серија*_H)

У примерима (5) и (6) могли бисмо се послужити правилом да се предлози не употребљавају с номинативом. Ипак, да би се ученик на њега могао ослонити, морао би умети да увек поуздано разликује предлоге од прилога, зависних везника и речи, а то није тривијалан задатак и, заправо, представља још један чест камен спотицања и проблем у настави граматике.¹⁰

4.3. На гореописани начин разрешава се и синкретизам $\Gamma_{\text{јд}} = A_{\text{јд}}$ именица I врсте м. р. с аниматним референтима, с тим што се овде као супститут може употребити и именица I врсте м. р. с неаниматним референтом, као и именица ср. р.:

⁹ У супскрипту дајемо скраћену ознаку падежног синкретизма, па тако ознака „H=A” уз синтагму *то јутро* у примеру (4) значи не да се та синтагма налази и у номинативу и у акузативу, већ да дата форма одговара тим двама падежима. Тако поступамо до краја рада.

¹⁰ На пример, могао би погрешно закључити да реч *као* спада у предлоге, па у реченици *Трчим као ветар*_{H=A} видети акузатив уместо номинатива.

- (8) Видим сина_{Г=А}. (→ *ћерке_Г / *града_Г / ћерку_А / град_А)¹¹
 (9) Мислим на пса_{Г=А}. (→ *мачке_Г / *посла_Г / мачку_А / посао_А)
 (10) Зажелео сам се оца_{Г=А}. (→ мајке_Г / посла_Г / *мајку_А / *посао_А)

Треба такође имати у виду да је некад могућ стварни (премда мало вероватан) амбигвитет, с два морфолошка и синтаксичка решења: акузативом правог објекта, с једне стране, и „словенским” генитивом, с друге, као у *Он не би ни мрава_{Г/А} / бубице_Г / бубицу_А згазио, Тамо више немам ниједног рођака_{Г/А} / ниједне рођаке_Г / ниједну рођаку_А* и сл.

4.4. Синкретизам $D_{\text{јд}} = L_{\text{јд}}$ без изузетка обухвата све речи с деκлинацијом. Да бисмо могли разликовати ова два падежа, морамо се присетити два правила: прво је да се локатив употребљава искључиво с предлозима, а датив и с предлозима и без њих. Према томе, ако именичка јединица нема уза себе предлог – посреди је локатив. Ако пак има предлог, онда морамо знати који предлози захтевају датив (*к/ка, према, упркос, насупрот* и предлошки изрази као што су у *сусрет* и *захваљујући*), а који захтевају локатив (*на, у, о, по, према, при*).¹² Као што се види, предлог *према* употребљава се с оба падежа, па тада – и тек тада! – морамо узети у обзир значење предлошко-падежне конструкције: ако постоји значење усмерености, било у конкретном (*окренути се према зиду, ходати према граду*), било апстрактне (*понашати се ружно према пријатељима*), обично се сматра да је у питању датив; ако нема значења усмерености (*поступити према плану*), у питању је локатив.¹³

4.5. Што се тиче ситуације у множинским парадигмама, синкретизам $D_{\text{мн.}} = I_{\text{мн.}} = L_{\text{мн.}}$ такође захвата без изузетка све деκлинације. Разрешава се најпре тако што се именичка јединица у датом примеру пребаци у једнину (и томе се, ако има потребе, уподоби остатак реченице):

- (11) *Шетамо се парковима_{Д=И=Л} → Шетамо се парком_И / *парку_{Д=Л}*
 (12) *Седимо под крошњама_{Д=И=Л} → Седимо под крошњом_И / *крошњи_{Д=Л}*

Пошто је, дакле, инструментал синкретичан с дативом и локативом у множини, али није у једнини, оваквом заменом у једном кораку лако долазимо до закључка да ли у изворној реченици јесте или није употребљен инструментал. Ако није посреди инструментал, тада после пребацивања у једнину синкретизам $D_{\text{јд.}} = L_{\text{јд.}}$ разрешавамо онако како је већ описано у претходној тачки.

¹¹ Видим *ћерке* јесте граматична реченица, ако се *ћерке* интерпретира као $A_{\text{мн.}}$. Но, тај облик уопште овде и не проверавамо, јер у изворној реченици није обухваћен синкретизмом!

¹² Иако то није релевантно за разрешавање овог синкретизма, не треба заборавити да се предлози *на, у, о* и *по* употребљавају и с акузативом, а да предлог *у* (= „унутар”) има хомонимичан предлог *у* (= „код”), који се употребљава с генитивом.

¹³ Да ли предлог *према* иде с дативом или локативом, и када – добрим делом је ствар граматич(арс)ког договора или декрета. Оно што смо изнели јесте преовлађујући став у школској и, нешто мало ређе, научној литератури. За дискусију в. нпр. Стевановић ⁴1989: §377, али и Антонић 2011.

Не треба сметнути с ума да поједини предлози, као што је *међу*, захтевају уза себе именичку јединицу с „множинским” значењем, па се пуким пребацавањем у једину добија неграматична реченица: *Стајали смо међу женама* → **Стајали смо међу женом*. Тада посматрану именицу треба заменити збирном именицом (која једнином означава неодређени збир или скуп): *Стајали смо међу господом/дрвећем/камењем*.

Колико нам је познато, постоји само један случај где се синкретизам $D_{\text{мн.}} = I_{\text{мн.}} = L_{\text{мн.}}$ не може разрешити пребацавањем у једину, а то је случај с темпоралним инструменталом који има значење мере времена (одговара на питање *Колико дуго?*) и то значење има искључиво у множини: *То је трајало данима и месецима*, али не **То је трајало даном и месецом*. Овај случај мора се посебно запамтити, што се не чини као велики проблем, будући да се у овом темпоралном инструменталу може употребити само ограничени број именица, које означавају (дужи) временски период.

4.6. Досад смо разматрали случајеве синкретизма који остају у оквирима истог броја – или једине или множине. Погледаћемо како треба поступати са преосталим случајевима (квази)синкретизма, који обухватају оба граматичка броја.

Најпре, можемо приметити да је најчешће једини множински облик који се појављује (уп. ставке 2, 4, 5, 7, 9, 10, 11 и 13 из табеле 1) – генитив множине. Тада ће нам помоћи чињеница да у овом облику синкретизам не испољавају именице с непостојаним *a*, као што су *студент* ($\Gamma_{\text{мн.}}$: *студената*), *врабац* ($\Gamma_{\text{мн.}}$: *врабаца*), *лонац* ($\Gamma_{\text{мн.}}$: *лонаца*), *јутро* ($\Gamma_{\text{мн.}}$: *јутара*), *ребро* ($\Gamma_{\text{мн.}}$: *ребара*), *лутка* ($\Gamma_{\text{мн.}}$: *лутака*), *приповетка* ($\Gamma_{\text{мн.}}$: *приповедака*), *земља* ($\Gamma_{\text{мн.}}$: *земаља*) итд.¹⁴ Убацавањем овакве наместо именице за коју мислимо да би могла бити у $\Gamma_{\text{мн.}}$ – одмах можемо потврдити или одбацити овај падеж. Наводимо само примере где именица коју посматрамо заиста јесте у $\Gamma_{\text{мн.}}$, али се њен падеж често погрешно одређује као номинатив или акузатив (чак и када заправо синкретизма нема), јер чини део партитивне синтагме која је у функцији субјекта односно правог објекта:

- (13) *Знам много ђака* $_{\Gamma_{\text{јд.}}=A_{\text{јд.}}=\Gamma_{\text{мн.}}}$ → ... *много студената* $_{\Gamma_{\text{мн.}}}$ / **студента* $_{\Gamma_{\text{јд.}}=A_{\text{јд.}}}$.
 (14) *Мало људи* $_{\text{Нмн.}=\Gamma_{\text{мн.}}}$ је дошло. → *Мало студената* $_{\Gamma_{\text{мн.}}}$ / **студенти* $_{\text{Нмн.}}$...
 (15) *Разби се неколико прозора* $_{\Gamma_{\text{јд.}}=\Gamma_{\text{мн.}}}$ → ... *неколико лонаца* $_{\Gamma_{\text{мн.}}}$ / **лонца* $_{\Gamma_{\text{јд.}}}$.
 (16) *Птица нема пет крила* $_{\Gamma_{\text{јд.}}=\text{Нмн.}=\Gamma_{\text{мн.}}=A_{\text{мн.}}}$ → ... *пет ребара* $_{\Gamma_{\text{мн.}}}$ / **ребра* $_{\Gamma_{\text{јд.}}}$...
 (17) *Колико глава* $_{\text{Нјд.}=\Gamma_{\text{мн.}}}$ стоји ту? → *Колико лутака* $_{\Gamma_{\text{мн.}}}$ / **лутка* $_{\text{Нјд.}}$...?
 (18) *Позвао је двојицу*¹⁵ *слугу* $_{A_{\text{јд.}}=\Gamma_{\text{мн.}}}$ → ... *двојицу ловаца* $_{\Gamma_{\text{мн.}}}$ / **ловца* $_{A_{\text{јд.}}}$.
 (19) *Имам десет лопти* $_{\text{Дјд.}=\text{Лјд.}=\Gamma_{\text{мн.}}}$ → ... *десет земаља* $_{\Gamma_{\text{мн.}}}$ / **земљи* $_{\text{Дјд.}=\text{Лјд.}}$.

А с обзиром на то да $\Gamma_{\text{мн.}}$ у промени придевских речи не показује никакав синкретизам, у свим таквим случајевима можемо падеж именице проверити и на други начин – не супституцијом, већ додавањем конгруентног атрибута:

- (20) *Много људи* $_{\text{Нмн.}=\Gamma_{\text{мн.}}}$ је дошло. → ... *добрих људи* $_{\Gamma_{\text{мн.}}}$ / **добри људи* $_{\text{Нмн.}}$...

¹⁴ Корисно је две-три овакве именице меморисати и користити кад год се укаже потреба.

¹⁵ Ваља имати на уму да се оваква бројна именица може допунити само именицом (граматичког или природног) мушког рода.

4.7. Сада када знамо како можемо потврдити или искључити $\Gamma_{\text{мн.}}$, синкретизми бр. 6 и 7 своде се на један: $\Gamma_{\text{јд.}} = \text{Н}_{\text{мн.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$ и он обухвата именице ср. рода и ж. рода, а протеже се кроз оба граматичка броја. У пракси ретко представља велики проблем, јер је обично на други начин јасно да ли посреди једнина или множина, па се тада синкретизам своди на $\text{Н}_{\text{мн.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$. И у једном и у другом случају, разрешава се заменом именицом мушког рода:

(21) *Тамо није било стабла _{$\Gamma_{\text{јд.}} = \text{Н}_{\text{мн.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$} ни крошње _{$\Gamma_{\text{јд.}} = \text{Н}_{\text{мн.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$} .*

→ *Тамо није било храста _{$\Gamma_{\text{јд.}}$} / *храстови _{$\text{Н}_{\text{мн.}}$} / *храстове _{$\text{А}_{\text{мн.}}$} .*

(22) *Изданци су постали стабла _{$\Gamma_{\text{јд.}} = \text{Н}_{\text{мн.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$} и крошње _{$\Gamma_{\text{јд.}} = \text{Н}_{\text{мн.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$} .*

→ *Изданци су постали *храста _{$\Gamma_{\text{јд.}}$} / храстови _{$\text{Н}_{\text{мн.}}$} / *храстове _{$\text{А}_{\text{мн.}}$} .*

(23) *Претварају се у стабла _{$\Gamma_{\text{јд.}} = \text{Н}_{\text{мн.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$} и крошње _{$\Gamma_{\text{јд.}} = \text{Н}_{\text{мн.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$} .*

→ *Претварају се у *храста _{$\Gamma_{\text{јд.}}$} / *храстови _{$\text{Н}_{\text{мн.}}$} / храстове _{$\text{А}_{\text{мн.}}$} .*

И овде је важно приметити да понекад и после супституције синкретизам $\Gamma_{\text{јд.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$ остане неразрешив, као у примеру *Нисам имао куће _{$\Gamma_{\text{јд.}} = \text{А}_{\text{мн.}}$}* , за који после супституције добијамо *Нисам имао стана _{$\Gamma_{\text{јд.}}$} / станове _{$\text{А}_{\text{мн.}}$}* , па видимо да се облик именице може схватити као прави објекат у „словенском” генитиву (једнине) или у акузативу множине, а исто се дешава и када је прави објекат у партитивном генитиву у ширем смислу (*Купио сам вина*). Без конгруентног атрибута уз именицу, дакле, полазна реченица има заиста две интерпретације, а амбигвитет се може уклонити само на основу контекста.¹⁶

Претходна напомена о амбигвитету важи и за синкретични $\Gamma_{\text{јд.}} = \Gamma_{\text{мн.}}$ неких именица I врсте (в. ставку бр. 4 у табели 1): без додатних показатеља на основу конгруенције и контекста, реченица као што је *На кући нема прозора* има две интерпретације.¹⁷

4.8. Парадигма именица ж. р. IV врсте испољава највећи синкретизам: ако погледамо облике и једнине и множине, и ако не рачунамо дублетне $\text{И}_{\text{јд.}}$ и $\Gamma_{\text{мн.}}$, видимо да је само пет падежних облика несинкретично, док сви остали имају облик на -и (*страсти, моћи*). Најједноставније је стога сваку именицу IV врсте на коју наиђемо у синкретичном падежу најпре заменити одговарајућом именицом III врсте, па даље поступати онако како је већ изложено у претходним тачкама, што значи да ће некад бити потребне две супституције; овакав поступак, дакле, може захтевати корак више, али га је неупоредиво лакше тако запамтити.

4.9. И именичке заменице имају синкретичне падежне облике. Простор нам не дозвољава их детаљније представљамо, али мислимо да нема ни потребе, него ћемо се задржати на неколико момената који нам се чине битним.

¹⁶ А када је таква реченица дата у контексту, обично двосмислености неће ни бити. Но, треба пазити онда када се такве реченице дају изоловане, нпр. на часу вежбања или на контролном задатку.

¹⁷ Овде (квази)синкретизам не погађа, заправо, категорију падежа, већ категорију броја. У наведеном примеру амбигвитет би се могао разрешити и употребом генитивног знака.

4.9.1. Прво што треба имати у виду јесте да личне именичке заменице доследно испољавају и синкретизам каквог нема у именичким променама м. и ж. рода, а то је $\Gamma_{\text{мн.}} = A_{\text{мн.}}$ (*нас, вас, њих/их*), с тим што заменица 3. лица у женском роду има енклитички синкретичне и $\Gamma_{\text{јл.}} = A_{\text{јл.}}$ (*је*). Иако се овај други синкретизам може лако разрешити замењивањем пуним, акцентогеним обликом (*Видим је_{Г=А} → Видим њу_А/*ње_Г*), најједноставније је држати се правила да сваку личну именичку заменицу треба у реченици заменити именицом (\rightarrow *Видим девојку_А*), па даље одређивати њен падеж онако како је већ описано.

4.9.2. Упитне¹⁸ заменице *ко* и *шта* могу често представљати проблем, можда баш зато што су ученици навикли да њих користе како би „открили” падежне облике. И оне у промени имају синкретизме $\Gamma=A$ (*кога*) и $H=A$ (*шта*). Можемо предложити два начина да се они разреше. Први је да се не посматра (зависно)упитна реченица чији су део, већ да се формулише целовит одговор на њу који садржи именицу ж. р. (III врсте), те да се затим одреди падеж именице у одговору. У ком је падежу именица у одговору на питање, у том је падежу упитна заменица у (зависно)упитној реченици:

(24) *Кога_{Г=А} си видео? – Видео сам Ану_А.* (\Rightarrow *Кога* је акузатив.)

(25) *Шта_{Н=А} се десило? – Десила се несрећа_Н.* (\Rightarrow *Шта* је номинатив.)

Други начин јесте да се заменице директно замене синтаagmaма које им могу бити приближне парафразе:

(26) *Кога_{Г=А} си видео? → Коју особу_А си видео?*

(27) *Шта_{Н=А} се десило? → Која ствар_Н се десила?*

На овај други начин могу се разрешавати и синкретизми именичких неодређених заменица *неко* (\approx *нека особа*) и *нешто* (\approx *нека ствар*), као и одричних заменица *нико* (\approx *ниједна особа*) и *ништа* (\approx *ниједна ствар*).

4.9.3. Односне именичке заменице *ко* и *што* обично су нешто проблематичније, зато што уводе односне реченице именичког типа, које у вишој реченици имају функције карактеристичне за именичке јединице (а то су, најчешће, субјекат или прави објекат). Рецимо, у примеру *Што ми се свидело, купила сам* односна реченица има синтаксичку функцију правог објекта (уп. *Купила сам сукњу*), што може ученика навести на закључак да је и заменица *што* у акузативу. Међутим, она је овде у номинативу. Да је тако, можемо проверити ако дату односну реченицу трансформишемо у независну, у којој ћемо уместо заменице *што* употребити синтагму *та ствар*: *Та ствар_Н ми се свидела (и купила сам је)*.¹⁹

4.10.1. У претходним тачкама бавили смо се падежима именица употребљених у реченици без конгруентних атрибута. У пракси ће се, разуме се, сретати

¹⁸ Ове заменице често се одређују као „упитно-односне”, али ћемо их засебно разматрати, зависно од тога да ли уводе (зависно)упитну или односну реченицу.

¹⁹ Важно је имати у виду да *што* некада уопште и није заменица, већ припада везницима (као врсти речи) – тада је *што* непроменљива реч и падеж јој се не одређује: *Он је најгори државник што га је Србија имала. Што* је непроменљива реч и када је део везничких спојева (*као што, након што, пре но што* и сл.).

именичке јединице и као именичке синтагме с једним или више конгруентних атрибута, а они се реализују придевским речима. Придевска реч као конгруентни атрибут слагаће се с именицом у падежу (и броју и роду), па без обзира да ли нас интересује придевска реч или именица – увек треба одређивати падеж именичке синтагме у целини. То значи да за пример *То јутро је падала киша* нећемо одређивати засебно падеж именице и падеж придевске заменице, већ ћемо гледати падеж целе именичке синтагме и на њу примењивати све гореописане поступке. А пошто се синкретизми у промени придевских речи не поклапају обавезно са синкретизмима код различитих именичких промена, та чињеница нас понекад одмах може пречицом довести до одговора: у примеру *Ту ноћ је падала киша* очигледно је да је подвучена синтагма у акузативу, јер иако је именица у синкретичном облику ($N_{\text{јд.}} = A_{\text{јд.}}$), показна заменица није.

4.10.2. Ипак, придевске речи не употребљавају се само као конгруентни атрибути у оквиру именичких синтагми, него могу имати и друге синтаксичке функције, када не граде именичке синтагме. Ту су функције копулативног и допунског предикатива, актуелног квалификатива и апозитива, када могу бити удаљени од именице с којом конгруирају, а она може чак бити и неизречена, тј. подразумевана из контекста; у следећим примерима то је реченица у загради:

(28) (*Напољу има дечурлије.*) *Радосна због снега, грудва се и смеје.*²⁰

(29) (*Писма добијамо са закашњењем.*) *Обично стижу отворена.*

(30) (*Из земље вири корен дрвета.*) *Види се да је натруо.*

(31) (*Дете је плакало.*) *Осећало се криво за неуспех.*

У оваквим случајевима најлакше је најпре „вратити” именицу у посматрану реченицу (нпр. *Писма обично стижу отворена*), учити синкретизам, ако постоји (у овом случају то је $N_{\text{мн.}} = A_{\text{мн.}}$), па га разрешити на већ помињани начин, тј. заменом именицом м. р. (за неаниматно):

(32) *Пакети обично стижу отворени_{мн.} / *отворене_{амн.}.*

Међутим, мора се запамтити да неки семикопулативни глаголи, какав је *осећати се* у примеру (31) дозвољавају да се допунски предикатив реализује и у (неконгруентном!) инструменталу: *Дечаџи су плакали. Осећали су се кривим за неуспех*. Пошто у овом случају придев конгруира са (подразумеваном) именицом у роду и броју, али не у падежу, та околност може изазвати забуне и недоумице, будући да (ван контекста) придевски облик *кривим* може представљати $I_{\text{јд.}} = D_{\text{мн.}} = I_{\text{мн.}} = L_{\text{мн.}}$. У таквом случају свака недоумица ће нестати ако заменимо не придев, него (подразумевану) именицу именицом ж. р., и то у једнини: (*Девојчица је плакала.*) *Осећала се кривом*; тада је јасно да облик придева не може бити ништа друго него инструментал. Слично се може поступати и ако је предикатив у облику *за+А*:

(33) *Сматран је за непоштеног_{јд.=Ајд.}*
→ *Сматрана је за *непоштене_{јд.} / непоштену_{Ајд.}.*

²⁰ Према референтној школској граматици (Станолчић–Поповић ¹²2010: §467), придевску синтагму дајемо као пример апозитива. Поједини аутори и овај случај сматрају актуелним квалификативом (уп. Суботић–Петровић 2000).

4.10.3. Битно је, мислимо, да се осврнемо и на понашање односних²¹ заменица и проблеме који се могу јавити приликом одређивања њиховог облика. Наиме, придевске односне заменице *који*, *какав* и *колики*, које уводе зависну односну реченицу, конгруирају са именичком јединицом (на коју анафорички упућују) у броју и роду – али не у падежу! Њихов падеж ће зависити од састава односне реченице коју уводе и значења и функције коју оне саме у тој односној реченици имају. Ова чињеница може лако изазвати забуну, а ученика који је навикао да падеж придевске заменице увек одређује према падежу именице уз коју стоји – навести на грешку. Уп. реченицу:

(34) *Мислим на предмет_{Н=А} који_{Н=А} ми се свиђа.*

Именице *предмет* и заменица *који* стоје у синкретичним облицима и на први поглед може се учинити да су именица и одн. заменица у истом падежу. Да нису, можемо видети на два начина. Први начин је да односну реченицу трансформисемо у независну, а у њој односну заменицу заменимо именичком јединицом на коју упућује (*Тај предмет_{Н=А} ми се свиђа*) и онда њој одредимо падеж на уобичајен начин (→ *Та особа_Н ми се свиђа*): у ком падежу буде била она, у том падежу је била и односна заменица. Други начин подразумева да односну заменицу не дирамо, него да заменимо именицу иза које стоји – и то именицом женског рода у једнини: *Мислим на предмет који_{Н=А} ми се свиђа.* → *Мислим на особу која_А ми се свиђа.* Тада постаје очигледно да је именица у акузативу, а односна заменица у номинативу.

* * *

5. РЕЗИМЕ. У претходним разматрањима аналитички смо представили проблем падежног синкретизма у српском језику, који је, по правилу, за ученике велики камен спотицања. Покушали смо да аргументујемо став да за одређивање падежног облика не само да није потребно знати функцију посматране именичке јединице, него њу није ни могуће са сигурношћу знати, јер идентификација облика мора претходити синтаксичкој анализи и предуслов је за њу, а падежни облик се у безмало сваком случају може установити коришћењем неколико једноставних, „механичких” техника, које не залазе у семантику и заснивају се на „слепим” тестовима супституције. Не захтевају обимна синтаксичка знања, а (пре)познавање предлога само у мери потребној за разликовање датива и локатива. Верујемо да многи који препознавањем падежа беспрекорно владају – те или сличне технике већ мање-више познају и њима се, кад је потребно, интуитивно користе. За оне друге – а таквих је, мислимо, међу ученицима већина – потребно је те технике учинити експлицитним.

С друге стране, те технике су споре, а може се рећи и – „досадне”. Не предлажемо нити очекујемо да се оне користе (за)увек. Како ученик буде дубље за-

²¹ Граматике и ове заменице обично наводе као „упитно-односне”. Но, у конкретној реченици оне су или упитне, или односне. Када су употребљене као упитне – нпр. у упитној (*Који/какав/колики човек је дошао?*) или зависноупитној реченици (*Знам који/какав/колики човек је дошао*) – конгруирају на уобичајен начин, који не захтева посебна објашњења ни додатна вежбања.

лазио у синтаксичку материју и стицао знања о томе који се предлози користе с којим падежима, о различитим значењима и употребама падежа и предлошко-падежних конструкција, о различитим реченичним обрасцима, синтаксичким функцијама и уопште о синтаксичкој структури – тако ће та знања све више деловати у синергији, а ученик ће постајати способан да их истовремено активира и да до тачне анализе дође и брже и ефикасније. Технике које смо описали отуда ће бити све мање потребне и служиће, на крају, само као резервни ослонац.

Детаљан опис свих процедура из претходних тачака наменили смо превасходно наставнику, који их може прилагодити по потреби и искористити да формулише јасна и убедљива објашњења, као и да састави добра вежбања. Оне се не морају памтити у свим појединостима, нити би било разумно од ученика очекивати тако нешто. За ученика је довољно да има у виду следећа упутства, која сажимају највећи и најважнији део онога што је изнето у претходном излагању:

- Не покушавати одредити падеж на основу питања *ко?/шта?, кога?/чега?, коме?/чему?* итд., нити на основу (претпостављене) синтаксичке функције.
- Ако именица има уза себе придев који се с њом слаже, посматрати је заједно с њим, као синтагму.
- За сваку посматрану именичку јединицу навести, најпре, целу падежну парадигму (у оба броја) и установити који падежи одговарају посматраном облику.
- Ако више падежа долази у обзир, поступати овим редом:
 1. Личне именичке заменице заменити именицом.
 2. Ако је сигурно посреди множина, пребацити у једнину (уколико је то могуће) и уклопити у реченицу.
 3. Датив и локатив се разликују на основу употребе предлога, и онда:
 - ако предлога нема, посреди је датив;
 - ако предлога има, локатив се користи са *на, у, о, по, према, при*; датив се користи са *к/ка, према, упркос, насупрот (...)*, при чему:
 - предлог *према* с дативом има значење (конкретне или апстрактне) усмерености, а с локативом нема тог значења.
 4. Ако за именицу долази у обзир генитив множине, он се може потврдити или одбацити заменом именицом која у том падежу има непостојано *а* (нпр. *студент, врабац, тренутак, лонац, ребро, једро, јутро, лопта, земља, приповетка*).
 5. Именицу заменити одговарајућом именицом III врсте (= женског рода на *-а*), као што су *жена, особа, господа, ставка, ситуација, владавина, храна, улица, кутија, полица, пошиљка, субота, година*; а ако недоумица остаје, заменити именицу одговарајућом именицом мушког рода која означава „нежив“ (неаниматан) појам – *предмет, проблем, накит, град, стан, филм, прозор, пакет, спрат, дан, век, тренутак* итд.
 6. Упитне, неодређене и одричне именичке заменице заменити синтагмама: *ко? ≈ која особа?; шта? ≈ која ствар?; неко ≈ нека особа; нешто ≈ нека ствар; нико ≈ ниједна особа; ништа ≈ ниједна ствар*.
 7. Односне именичке заменице заменити синтагмама: *ко ≈ та особа; што ≈ та ствар* и формирати независну реченицу.
- Придевске речи слажу се с именицама у падежу, али не и односне заменице *који, какав* и *колики*: њихов падеж проверава се тако што се именица уз коју стоје замени именицом III врсте (= женског рода на *-а*) у једнини. Пазити на случајеве када придевска реч није у непосредном контакту с именицом.

ЛИТЕРАТУРА

Антонић 2011: Ивана Антонић, „Синтакса и семантика предлога *према*”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, 54/2, 161–178.

Карстерс-Макарти 1987: Andrew Carstairs-McCarthy, *Allomorphy in inflection*, London: Croom Helm.

Нејлор 1971: Kenneth E. Naylor, „On the opposition *dative : locative* in Serbo-croatian”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XIV/1, 153–157.

Планк 1991 (ур.): Frans Plank (Ed.), *Paradigms: the economy of inflection*, Berlin: De Gruyter.

Станојчић–Поповић ¹²2010: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.

Стевановић ⁴1989: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса* (четврто издање), Београд: Научна књига.

Суботић–Петровић 2000: Ljiljana Subotić, Vladislava Petrović, „Apozitivni i/i/i predikativni atribut”, *Јужнословенски филолог*, LVI, 1141–1160.

Balša N. Stipčević

HOW TO TEACH CASE-FORM IDENTIFICATION IN THE CLASSROOM?
(CASE SYNCRETISM AS A TEACHING METHODOLOGY ISSUE)

Summary

The author examines the phenomenon of case syncretism in Serbian and the problem it poses for teaching grammar in primary and secondary education. A detailed account of syncretic case-forms across noun declensions is given. Some popular, yet arguably inefficient, ways for identifying cases are first considered, and then a different technique for resolving case syncretism is proposed, explained and discussed, which could mitigate or eliminate the difficulties pupils and students have when it comes to case-form identification tasks.

Keywords: Serbian language, teaching methodology, syntax, morphology, cases, case syncretism, case homonymy, identification of cases.